

ДРУШТВЕНА И ПОЛИТИЧКА МИСАО У СРБИЈИ XIX И XX ВЕКА

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

„ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО И ДЕЛАТНОСТ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА“

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ, ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО
И ДЕЛАТНОСТ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Volume CLXXXVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 44

SOCIAL, POLITICAL AND SCIENTIFIC THOUGHT
AND ACTIVITY
OF DRAGOLJUB JOVANOVIĆ

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE HELD ON MARCH 29TH 2019

Accepted for publication at the 2nd Session of the Department of Social Sciences,
held on June 25th 2019, after being reviewed by
academicians Kosta Čavoški and Aleksandar Kostić

Editor

Academician

ALEKSANDAR KOSTIĆ

BELGRADE, 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Том CLXXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 44

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И НАУЧНА МИСАО
И ДЕЛАТНОСТ
ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА ОДРЖАНОГ 29. МАРТА 2019. ГОДИНЕ

Прихваћено за објављивање на II скупу Одељења друштвених наука,
одржаном 25. јуна 2019. године, на основу реферата
академика Косте Чавошког и Александра Костића

Уредник

академик

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

БЕОГРАД, 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура и коректура
Невена Ђурђевић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Штампа
Службени издана, Београд

Тираж
400 примерака

ISBN 978-86-7025-848-8

САДРЖАЈ

Реч уредника	9
Драган Симеуновић: <i>Особености политичке мисли и дела Драгољуба Јовановића</i>	13
Dragan Simeunović: <i>The Specificity of Political Thought and Activities of Dragoljub Jovanović</i>	
Зоран Р. Томић: <i>Драгољуб Јовановић о уставном питању – Поводом Нацрта устава ФНРЈ</i>	39
Zoran R. Tomić: <i>Dragoljub Jovanović about Constitution – On the Draft Constitution of FPRJ</i>	
Дарко Надић: <i>Еколошка мисао Драгољуба Јовановића</i>	49
Darko Nadić: <i>Environmental Thought of Dragoljub Jovanović</i>	
Срђан Јовановић: <i>Економска мисао др Драгољуба Јовановића</i>	61
Srđan Jovanović: <i>Economic Thought of Dragoljub Jovanović</i>	
Драган Веселинов: <i>Три недоумице Драгољуба Јовановића – Њејова „Аграрна политика“ (1930) и други текстови, њејова Народна сељачка странка (1940)</i>	77
Dragan Veselinov: <i>Three Dilemmas of Dragoljub Jovanović</i>	
Мира Радојевић: <i>Драгољуб Јовановић и хрватско питање (1924–1941)</i>	91
Mira Radojević: <i>Dragoljub Jovanović and the Croat Question (1924–1941)</i>	
Александар Животић: <i>Драгољуб Јовановић и СССР (1939–1941)</i>	139
Aleksandar Životić: <i>Dragoljub Jovanović and the USSR (1939–1941)</i>	
Ивана Дамњановић: <i>Драгољуб Јовановић и Шпански грађански рат</i>	155
Ivana Damjanović: <i>Dragoljub Jovanović and the Spanish Civil War</i>	
Драгомир Бонџић: <i>Драгољуб Јовановић и Београдски универзитет</i>	169
Dragomir Bondžić: <i>Dragoljub Jovanović and University of Belgrade</i>	
Александар Стојановић: <i>Драгољуб Јовановић о десничарима српској и југословенској националној усмерења</i>	187
Aleksandar Stojanović: <i>Dragoljub Jovanović and the Political Right-Wing of Serbian and Yugoslav National Orientation</i>	

Слободан Селинић: Драгољуб Јовановић у Народној скупштини ФНРЈ 1945–1947.	201
Slobodan Selinić: <i>Dragoljub Jovanović in National Assembly of FPRY 1945–1947</i>	
Александар В. Милетић: Драгољуб Јовановић и Милован Ђилас: сукоб политичких концепција	221
Aleksandar V. Miletić: <i>Dragoljub Jovanović and Milovan Đilas: Conflict of Political Conceptions</i>	
Наташа Милићевић: Судбина „сапућника револуције“: Драгољуб Јовановић између интеграције и репресије (1944–1947)	235
Nataša Milićević: <i>A Destiny of a “Fellow Traveller of the Revolution”: Dragoljub Jovanović between Integration and Repression (1944–1947)</i>	
Срђан Јовановић: Мој деда Драгољуб Јовановић.	249
Фотографије и документи.	257

РЕЧ УРЕДНИКА

Зборник који је пред нама садржи радове који су саопштени на скупу „Друштвена и научна мисао Драгољуба Јовановића“ који је одржан 29. марта 2019. године у Српској академији наука и уметности. Скуп је одржан у оквиру циклуса „Друштвена и политичка мисао у Србији XIX и XX века“ који је својевремено покренуо академик Михаило Марковић, а који је организовао Одбор за филозофију и друштвену теорију Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности.

Поменути циклус инициран је са циљем да се осветли друштвени и политички живот Србије у времену које је претходило њеном стварању као самосталне и међународно признате државе у XIX веку, али и времену када је убрзаном модернизацијом настојала да се прикључи европским државама усвајајући њене вредносне и друштвене стандарде и у коме су све до Првог светског рата постављане координате вредносног, политичког, научног и образовног система Србије. Кроз појединце који су били предмет скупа поменутог циклуса назире се један заборављени, а неретко и свесно потиснути период српске историје у коме су постављени јасни циљеви који су реализовани несебичним прегалаштвом и лојалношћу државном циљу, без обзира на многа неслагања и сукобе. Чудним токовима историје Србије у XX веку многи од тих појединаца су заборављени, потиснути из колективног сећања, а неки су проглашени државним непријатељима, као што је то био случај са Слободаном Јовановићем. Таквим историјским током, који је у многим случајевима био свесно усмераван, у колективном сећању прекинут је континуитет српске историје у последа два века. Без тог континуитета, уз радикалне заокрете који су често били трагични, а понеки и недовољно јасни, тешко је разумети време у коме живимо јер нам се чини да се догађаји чији смо сведоци одигравају први пут, да немају своју предисторију, а ако је имају, она не сеже даље од неколико деценија у прошлост. Нисмо свесни да смо сведоци и учесници процеса дугог трајања који имају своје константе и цивилизацијске међаше у историјском вртлогу који може изгледати хаотичан и понекад тешко разумљив.

Српска историја од почетка XIX века као да је подељена у неколико светова који су бескрајно удаљени једни од других. Историја Србије до Првог светског рата потиснута је стварањем Југославије, а оба периода потиснута су и вредносно негирана после Другог светског рата, да бисмо у садашњем времену збуњени, идеолошки подељени, танког и супротстављеног вредносног система покушавали ове раздвојене светове да спојимо у целовиту слику коју не разумемо до краја. Ипак, у меандрима српске историје постоји континуирани ток чудесних узлета, али и несхватљивих заблуда и странпутица који, сагледани у целини, чине јединствено историјско ткиво из кога би се могле извући многе поуке и избећи будуће странпутице и трагични исходи којима је обиловала српска историја у XX веку.

Историја Србије о којој је овде реч није била условљена само глобалним политичким и геостратешким векторима. У великој мери она је била одређена делањем појединаца који су је, у већој или мањој мери, усмеравали у одређеним, често супротстављеним правцима. Хоризонти разумевања глобалног положаја у коме се налазила Србија у времену после стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а касније и Југославије, били су до те мере различити, често инкомпатибилни, да је данас тешко уочити јединствену нит у којој би српски национални интерес био неупитна константа. И тако је остало до данашњих дана.

Политичка елита Србије XIX и XX века била је добрим делом и интелектуална елита. Сетимо се Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића, Слободана Јовановића, Симе Марковића и других значајних интелектуалаца који су обележили политички живот Србије у распону од једног века. Међу њима је свакако и Драгољуб Јовановић, који је докторирао на Сорбони и већ у раној младости се укључио у политички живот, залажући се за трансформацију села и сељаштва, што ће до краја његовог активног политичког деловања остати непромењена путања којом се кретала његова научна и политичка активност. Демократа по убеђењу, није био по вољи владајућих система ни у предратној ни у послератној Југославији. И управо то убеђење, тачније, аутентично инсистирање на демократским узусима довешће га у сукоб са свим владајућим гарнитурима пре и после Другог светског рата. Био је затваран и у Краљевини Југославији и у социјалистичкој Југославији. И управо у тој чињеници крије се морална константа, тако ретка међу политичарима. Не одступајући од својих начела, био је спреман да поднесе све консеквенце које су та начела захтевала.

Остаје, међутим, дилема да ли је не одступајући од својих начела, за која је платио високу цену вишегодишњом тамницом и изолацијом у послератној Југославији, показао извесну политичку наивност, или је, знајући у каквом се оружењу налази, свесно одабрао свој пут знајући за његову цену и тако јавно и јасно оцртао карактер предратне и социјалистичке Југославије. Одговор на ово питање је већ сада могуће наслутити. Драгољуб Јовановић је био, рекло би се, и једно и друго. Начела којим се руководио у

свом политичком деловању нису му дозвољавала да прихвати улогу кетмана и настави своју политичку активност, без обзира на моралну цену. У том смислу би се могло рећи да је био политички наиван јер политички *modus operandi*, како је то приметио Макијавели, не укључује моралне консидације. Са друге стране, морална константа Драгољуба Јовановића остаје репер за све девијације система у којима је живео, без којег би оне можда биле мање уочљиве или не би биле на тако драстичан начин исказане.

Управо из тих разлога Драгољуб Јовановић не сме да буде предат заборава као што је то деценијама био. Скуп који му је Српска академија наука и уметности посветила и зборник који је пред нама тек су мали допринос да до тог заборава не дође.

Александар Костић

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ О ДЕСНИЧАРИМА СРПСКОГ И ЈУГОСЛОВЕНСКОГ НАЦИОНАЛНОГ УСМЕРЕЊА

АЛЕКСАНДАР СТОЈАНОВИЋ

Инститорини за новију историну Србије

Драгољуб Јовановић активно се бавио политиком пуне три деценије, као један од аутентичних и најдоследнијих првака политичке левике. Дуги низ година сукобљавао се са политичком десницом, како оном српског тако и оном југословенског националног усмерења, упознавши практично све значајније десничаре у политичкој асени. У својим мемоарским делима, *Политичким усмоенама* и *Медаљонима*, Јовановић се често освртао на политичку десницу и њене прваке, и премда је о њима писао из угла идеолошког и политичког противника, његова сећања о њима драгоцене су, вишеслојна и нијансирана. Такође, њихова истинитост потврђена је у највећем броју случајева, упоредним сагледавањем и укрштањем са архивским изворима различите провенијенције и дневничко-мемоарском литературом из пера савременика. У овом раду анализиано је писање Драгољуба Јовановића о неколико истакнутих десничара који су се истакли у политичком животу Краљевине СХС/Југославије и колаборацији током окупације Србије у Другом светском рату. Личности које су предмет ове анализе одабране су јер свака од њих представља својеврсну студију случаја, драгоцену за разумевање политичких процеса у Југославији 1918–1945. године, али и проучавање утицаја карактерних особина и личних мотива на политичке догађаје.

Кључне речи: Драгољуб Јовановић, политичка десница, Медаљони, Политичке успомене, Димитрије Љотић, Велибор Јонић, Лазар Прокић, Владислав Стакић, Милош М. Милошевић

Драгољуб Јовановић, лидер земљорадничке политичке левике и професор Универзитета, оставио је дубок траг у политици, друштвеној теорији и историографији. Кроз деценије политичке активности неуморно се залагао са афирмацију и еманципацију сељаштва, праведну расподелу ресурса за рад и профита, задругарство утемељено на реалним економским основама. Инсистирао је на неопходности зауздавања национализма и постизању политичког компромиса са суседним народима („споразум са Хрватима, по сваку цену; уједињење са Бугарима, по сваку цену“), спољнополитичком

ослањању на „Русију“ (Совјетски Савез), а међу првима је на југословенском простору уочио опасност која је претила од успона фашизма и нацизма, и заложил се за стварање Народног фронта. Ове су вредности представљале основ Јовановићевог политичког деловања, у коме је био необично истрајан за политичаре своје генерације, и кога се није одрицао чак ни у хаотичним временима окупације, револуције и послератног терора над политичким противницима. Највећи део свог јавног рада провео је на самом левом крају политичког спектра Југославије, барем када се у обзир узму парламентарни покрети и странке. Током тридесетак година активног бављења политиком Драгољуб Јовановић је био у готово непрестаном конфликту са политичком десницом, премда су се и геополитичке и друштвене околности, али и сама десница, за то време значајно мењали. Национализам, централизам, милитаризам, корпоративизам, клерикализам и друге вредности политичке деснице сматрао је штетним и превазиђеним појмама и елементима политичког живота, исказујући снажно и искрено уверење да будућност припада идејама левице.

Упркос изванредном образовању и познавању политичке теорије, Драгољуб Јовановић у својим списима најчешће није разликовао фашизам од нефашистичке (конзервативне, органске) деснице.¹ Није му у томе помогла ни чињеница да је још као студент у Паризу дошао у директан додир са Шарлом Морасом и другим француским конзервативцима и следбеницима органске политичке мисли. Нажалост, као и многи југословенски левичари његове генерације (али и потоњих), често је упадао у замку да готово све идеје и покрете који су се налазили десно од центра политичког спектра једноставно сматра фашистичким. Насупрот томе, инсистирао је на диференцијацији нацизма од фашизма, те је за др Лазара Прокића и др Данила Грегорића истрајно истицао да су међу ретким поклоницима национал-социјализма „код нас“.²

Драгољуб Јовановић провео је највећи део своје политичке каријере у опозицији. Ово се, у извесној мери, одразило на објективност његове перцепције десничарских организација и покрета, за које је по правилу сматрао да представљају продужену руку режима и да су лажни политички такмаци владајућим странкама – заправо, да им је један од главних циљева био да унесу конфузију међу бираче и смање број гласова које би добила „права“

¹ О фашистичкој и нефашистичкој десници, њиховим сличностима и разликама, али и проблему тзв. „фашистичког минимума“, детаљно: Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema Istorija kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, Beograd: Dereta, 2004, str. 93; Ernst Nolte, *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd: Prosveta 1990; Stanley G. Payne, *Fascism and racism*, The Cambridge History of Twentieth Century Political Thought, Cambridge University Press 2005, p. 123; Isti, *Fascism: Comparison and Definition*, University of Wisconsin Press 1980; Roger Griffin, *Fascism*, Oxford University Press 1995.

² Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 7, Београд: Култура – Архив Југославије, 1997, стр. 79.

опозиција. Организације попут ОРЈУНЕ и Југословенске акције, а повремено и Народне одбране и Јадранске страже, заиста неретко и јесу стајале у тесним везама са Двором и деловима владе,³ али никада нису учествовале на парламентарним изборима. Јовановић је, премда и у том случају само делимично, био у праву када је овако окарактерисао Хођерину странку „Борбаше“;⁴ али је свакако погрешно када је у исти кош, непосредно по оснивању тог покрета, смештао и „Збор“ Димитрија Љотића.

Ако је грешно када је реч о карактеру појединих десничарских странака и покрета, Драгољуб Јовановић те грешке највећим делом исправио је у мемоарским освртима на истакнуте десничаре. Његови описи првака српске и југословенске политичке деснице, и у целовитијој форми медаљона али и кроз расејане одбљеске сећања у многотомним *Полиитичким усјоменама*, спадају међу највредније делове његове заоставштине. Као мало ко у српској публицистици и историографији, Јовановић је умео да прикаже психолошке профиле савременика и да различите личности осветли, представљајући их у низу ситуација које су мењале ток историје или су само игром случаја огољевале карактер својих актера. Посебна вредност Јовановићевих мемоарских дела проиходи из чињенице да је један број десничара анализирао и као политичке противнике и идеолошке непријатеље, али и као сапатнике са којима је делио затворске собе и оброке – током политичке репресије 1930-их година и касније, у време комунистичке диктатуре. Неке је, попут Момира Николића, познавао и анализирао још од школских дана, и о њиховом политичком ангажовању и ставовима писао је са дубоким познавањем њиховог карактера и прошлости. Драгољуб Јовановић био

³ О томе детаљно: Василије Драгосављевић, *Идеолошки ујицаји евројској фашизма на југословенске индустријске окреће радикалне деснице у међурајном периоду (1921–1941)*, докторска дисертација у рукопису, Београд: Филозофски факултет 2017; Branislav Gligoriјеviћ, *Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)*, Istorija XX veka: zbornik radova, br. 5, Beograd 1963, str. 315–393; Јово Бакић, *Фашизам у Југославији 1918–1941*, Нова српска политичка мисао, XI, 1–4 (2006), стр. 21–43; Norka Machiedo Mladiniћ, *Jadranska straža*, Zagreb 2005; Ivan J. Vošković, *Orjuna: ideologija i književnost*, Zagreb 2006; Александар Стојановић, *Екстремна српска међурајна десница–идеолошка основа српских колаборациониста 1941–1945*, Историјска трибина: истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије (уредник: Зоран Јањетовић), Београд: ИНИС 2013, стр. 111–134.

⁴ У српској и југословенској историографији није у довољној мери расветљена улога организације Југословенска народна странка (Борбаша), на челу са Светиславом Хођером, једним од харизматичних политичких вођа који су у првој половини 1930-их година ступили на политичку сцену Краљевине Југославије. Прве године политичке активности ЈНС(Б) обележио је конфликт са властима, оличен чак и у спречавању истицања изборне листе, али је 1938. Хођера ушао у владу Милана Стојадиновића као министар без портфеља, а недуго затим странка се распала, а део функционера прешао је у ЈРЗ. О Хођери и ЈНС(Б) детаљно: Александар Раствоић, *Пројрам Југословенске народне сјранке*, Зборник Матице српске за историју, бр. 74 (2006), стр. 125–132; *Историја грађанских сјранака у Југославији*, 1, приредио Момчило Павловић, Београд: ИСИ 2008, стр. 361–366; Растко Ломпар, *Југословенска народна сјранка „Борбаша“*. *Прилои истјраживању*, Дипломски рад у рукопису, Београд: Филозофски факултет 2016.

је и директан сведок идеолошког преображаја Марисава Петровића, који је политичко деловање почео у земљорадничкој странци, да би касније постао један од најближих следбеника Димитрија Љотића. Иако су и *Медаљони* и највећи број записа из *Полијичких усјомена* настали писањем о догађајима и људима са извесне временске дистанце, у њима се јасно може осетити живост и вишеслојност емоције и сложеност односа, посебно према лично-стима деснице о којима је писао.

Драгољуб Јовановић настојао је да истакнуте десничаре представи у свој комплексности њихових карактерних особина. Није се уздржавао од снажних идеолошких епитета и карактеризација али није пропуштао ни да истакне светле тренутке и особине ових личности. Димитрија Љотића је називао фашистом а његове „Добровољце“ (СДК) есесовцима, али му није одрицао лично поштење, аскетизам па чак ни патриотизам.⁵ Није успео ни себи ни читаоцима да до краја разлучи у којој је мери вођа „Збора“ заиста био велики верник и националиста, а колико је било глуме и мимикрије у Љотићевом театралном политичком наступу. Приметио је и изванредно описао извесну „спорост ума“, односно вечито Љотићево кашњење за политичким кретањима: постао је убеђени монархиста усред републиканске Француске, Радикалној странци је пришао у време када је она већ била на заласку снаге, министровања у време монархдиктатуре примио се у тренуцима када се овај режим већ урушавао, за време окупације окренуо се сарадњи са генералом Михаиловићем када је већ било прекасно и доживео то да и од њега буде брутално одбијен.

Драгољубу Јовановићу нису промакла злодела одреда СДК, које је народ доживљавао као „наше Немце“ и „крцалије“, као ни монструозан карактер љотићевског листа *Наша борба*. Поред свих заслужених критика изречених на Љотићев рачун, ипак је, и то чак у три наврата, истакао да су му након спроведених мера колективизације прилазили сељаци и говорили да су осуђивали и нападали Љотића за време рата, али да је „Мита богомољац“ испао пророк.⁶ Јовановић је умео да подрвгне Љотића и његове присталице подсмеху, да критикује њихову политичку идеју и идеолошко лутање од задругарства до фашизма, али се између редова које је посве-

⁵ Драгољуб Јовановић написао је медаљон посвећен Љотићу (*Медаљони*, књ. 3, стр. 375–378), а веома често га је помињао и у својим *Полијичким усјоменама*. Окарактерисао га је као „мутног“ фашисту који је, за разлику од Мусолинија који је знао шта хоће и како то да оствари, својим политичким иступима често збуњивао и себе и своје следбенике, политичке савезнике и противнике, па чак и Немце у време окупације. Сасвим је јасно прозрео Љотићеву жељу да приграби апсолутну власт, као и чињеницу да је по природи био знатно ближи Хитлеру, иако се често приказивао као Христос. Истовремено, није пропустио да напише и како је Љотић, острашћени антикомуниста, у данима боравка у притвору уочи Другог светског рата скромно следовање у храни често кришом дотурао младим комунистима.

⁶ Упореди: Драгољуб Јовановић, *Полијичке усјомене*, Књ. 7, Београд: Култура – Архив Југославије, 1997, стр. 121; Исти, *Полијичке усјомене*, Књ. 8, Београд: Култура – Архив Југославије, 1998, стр. 190, Исти, *Медаљони*, књ. 3, стр. 377.

тио „Збору“ и његовом вођи уочава чак и извесна фасцинација фанатичном подршком коју је „друг председник“ уживао од стране својих присталица, а посебно оних из Смедеревског округа (Подунавља). За разлику од негативно интонираног политичког медаљона посвећеног Љотићу, сећања на њега записана у *Политичким усјоменама* знатно су разноврснија и нијансиранија, и откривају све суптилне дилеме и непознанице које је Јовановић имао у погледу Љотића и његовог политичког деловања.

За Марисава Петровића, једног од најближих Љотићевих сарадника и следбеника, Јовановић је написао да је био добар сељак и честит младић пре него што је под утицајем верског мистицизма прешао у „Збор“.⁷ Његов политички пут заиста и јесте почео у земљорадничкој страници, и то у њеном левом крилу, а сам Петровић, необразован и прост али амбициозан, интеллигентан и предузимљив сељак, умногоме се уклапао у међуратне стереотипе везане за шумадијско сељаштво. За кратко време је ушао у круг најближих Љотићевих сарадника и био један од ретких који га је пратио на већини политичких митинга и других јавних активности. Своје неславно место у историји заслужио је учешћем у привођењу цивила из Крагујевца и околине у октобру 1941. године, оних које су потом стрељале немачке окупационе снаге. У емигрантској историографији и публицистици чињени су велики напори да „капетана Марисава“ и његове саборце на неки начин ослободе одговорности за страдање једног броја цивила али су историјски извори неспорно потврдили њихову улогу у овој трагедији српског народа.⁸ Драгољуб Јовановић био је свестан његовог учешћа у злочину и снажно га је осуђивао због тога, али то није утицало на успомене везане за политичке почетке Марисава Петровића и Јовановићево сећање на његов лик у раној младости.⁹

Можда најбоља студија случаја за разумевање сложености карактера водећих личности српске и југословенске међуратне деснице јесте др Лазар Прокић, симпатизер националсоцијализма и један од челника пропаганде Недићеве владе.¹⁰ Уочи Другог светског рата покренуо је и уређивао прона-

⁷ Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене*, Књ. 3, Београд: Култура – Архив Југославије, 1997, стр. 31; Исти, *Политичке усјомене*, Књ. 6, Београд: Култура – Архив Југославије, 1997, стр. 311.

⁸ Упореди: Бошко Н. Костић, *За историју наших дана*, Београд: Нова искра 2011 (прво издање: Лил, 1949), стр. 51–58; Боривоје М. Карапанџић, *Грађански рат у Србији 1941–1945*, Треће издање, Ваљево: Друштво Хиландар 2010, стр. 94–100; Предраг Д. Ивановић, *Ко су љотићевци?*, Крагујевац: Погледи 2014, стр. 47–61; Славиша Перић, *Српски добровољачки корпус*, Београд: издање аутора 2018, стр. 50–55.

⁹ Јовановић је посебно истицао Петровићево држање пред истражним органима у мају 1932. године, када је ухапшен део руководства Земљорадничке странке. Према сећањима Драгољуба Јовановића, иако је био физички малтретиран у полицији, Марисав Петровић није одао нити теретио иког од ухапшених руководилаца странке (*Политичке усјомене*, књ. 2, Београд: Култура – Архив Југославије, 1997, стр. 246).

¹⁰ О Лазару Прокићу и његовој активности уочи и током Другог светског рата детаљно у: Маријана Мраовић, *Пројајанда Владе Милана Недића (1941–1944)*, докторска дисертација у рукопису, Филозофски факултет, Београд 2015; Александар Стојановић (приредио),

цистички лист *Сиџнал*, а за време окупације објавио је на стотине антикомунистичких, антисемитских и антимасонских чланака у штампи, те учествовао у организацији тзв. Велике антимасонске изложбе у Београду. Драгољуб Јовановић сматрао је овог доказаног сарадника немачких обавештајних агентура нацистичким идеологом,¹¹ али је, осветљавајући приватну компоненту његове личности, дао скицу за лик трагично заљубљеног човека којим у потпуност владају емоције према једној жени. Упознавши Прокића на одслужењу затворске казне у Сремској Митровици, Јовановић је посведочио како је он „робијао радећи савесно све што је од њега тражено и од душе сачувао страсну љубав за једну жену којој је најзад и отишао у Рим (по изласку из затвора, прим. А. С.), пошто су заједно служили Гестапоу за време рата“.¹² И сам помало шокиран чињеницом да је један од највећих антисемита и сарадника окупатора приватно био велики емотивац спреман да учини све не би ли што пре био ослобођен и потражио своју љубав, Јовановић се повремено питао није ли Прокић пореметио памећу.

Велибор Јонић, својевремено секретар Југословенске акције и покрета „Збор“, уредник Народне одбране и на послетку, колаборационистички министар током Другог светског рата, често се јављао у Јовановићевим сећањима. Он је био један од оних који су политичку каријеру почели на левици а завршили је на крајњем десном крилу политичког спектра. Након практично две пуне деценије боравка на маргини најзначајнијих политичких токова у земљи, Јонић је у центар историјских догађања доспео за време немачке окупације Србије 1941–1944. године, када је постао министар просвете и вера и један од творца и најснажнијих протагониста политике

Колаборационистичка штићампа у Србији 1941–1944, Београд: Филип Вишњић, 2015; Исти, *Колаборационистичка штићампа у Србији 1941–1944*, књ. 2, Београд: Филип Вишњић, 2017.

¹¹ Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 7, стр. 79. У појединим историјским изворима Прокић се помиње као вођа Српског националсоцијалистичког покрета, а покретање листа *Сиџнал* као концентрисање пронацистичких кругова и сарадника немачких агентура у Београду (упореди: Архив Србије (АС), фонд: Безбедносно-информативна агенција (БИА), БИА, П-5, „Мемоари Недићевог сарадника који се налази у Аустрији“ и *Немачка обавештајна служба*, књ. VIII, Београд 1956, док. бр. 287). Лазар Прокић био је један од главних организатора тзв. Велике антимасонске изложбе у Београду (октобар 1941), при чему је остварио најтешњу сарадњу са представницима Гестапоа и немачког Пропагандног одељења Југоисток, а поједини јеврејски извори наводе и његов предратни обавештајни рад за Немачку, као и наводне заслуге за то што режим маршала Петена у Вишију није признао НДХ (<http://elmundosefarad.wikidot.com/dr-lazar-prokic-sef-operativne-sluzbe-drzavne-proragande-u-v>, посећено 6. јуна 2019. године).

¹² Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, Београд: Култура – Архив Југославије, 1998, стр. 273. Прокић је беспоговорно извршавао захтеве затворске управе и радио све: од најтежих физичких послова, преко превођења, па све до писања елабората на најразличитије теме, за које је знао да су намењени дневнополитичкој употреби од стране комунистичког режима. Јовановић га је оправдано сматрао једним од главних сарадника на обимном елаборату Удбе о историји предратних грађанских странака у Југославији (касније објављен као: *Историја грађанских странака у Југославији*, 1–2, приредио Момчило Павловић, Београд: ИСИ 2008).

владе Милана Недића. Живот је завршио пред стрељачким водом, након што је осуђен на смрт у тзв. „Београдском процесу“ генералу Драгољубу Дражи Михаиловићу и групи његових сарадника у лето 1946. године.

Јовановић је, показаће се исправно, одабрао да снажно истакне глумачке афинитете Јонића,¹³ као и његову неугасиву амбицију да учествује у моралном и националном препороду, указавши да је потоњи колаборациониста још од друге половине 1920-их „пливао у водама фашизма“. Посвећујући много пажње развоју његовог карактера, Драгољуб Јовановић је закључио да је Јонић марљивост и „истанчан укус“ наследио од оца Пироћанца а динамику и амбицију од мајке Шумадинке.¹⁴ На готово поетски начин сажео је сву сложеност Јонићеве природе у само једну реченицу: „радник који је хтео да буде ратник, мајстор речи који је веровао да дела“.¹⁵

Већ у првим годинама након Великог рата Велибор Јонић развио је снажно веровање у расну посебност (Југо)Словена и судбинске перспективе коју та раса има, а то је, према његовом убеђењу, била, ни мање ни више, улога спасавања светске цивилизације! На различитим форумима Савеза земљорадника он се знатно чешће изјашњавао о питањима национализма и „моралног препорода“, него освртао на ондашње политичке актуелности и економска питања. Увод у коначни разлаз са Драгољубом Јовановићем али и другим протагонистима социјално-економски оријентисаног задругарства уследио је након подношења Јонићевог реферата „О савременом национализму“ на једном састанку Социјалне културне акције (СКА) – он га је довео у сукоб са Отокаром Кершованијем, Јовановићем, Радојем Вукчевићем и другима, који нису желели националистички дискурс у политици организације, макар он био и југословенски.¹⁶

Осврћући се са извесне временске дистанце на политички развој Велибора Јонића, Драгољуб Јовановић ће написати да је он „био фашиста од првог дана“, о чему би се могло дискутовати, али ће непогрешиво истаћи

¹³ Јовановић је Јонића у својим успоменама на културни и просветитељски рад половином 1920-их година окарактерисао као „професора са глумачким и другим уметничким склоностима“, а знатно оштрији и непосреднији био је приликом писања Јовићевог политичког медаљона: „Као позоришни човек, дружећи са се глумцима, пријатељујући са глумицама, осећао се стално на сцени. Још више него сама глума занимала га је режија“. Описујући Јонићеву театаралност и склоност драматизацији политичког наступа, Јовановић је још 1934. године записао „Говори као Ганди, маскирао се као Гранди“. Упореди: Драгољуб Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 1, Београд: Култура – Архив Југославије, 1997, стр. 266; Исти, *Људи, људи...*, Београд: Филип Вишњић, 2005, стр. 220, Исти, *Нови Анђел*, Београд: Народна мисао 1934, стр. 19.

¹⁴ Драгољуб Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 1, стр. 266. У Јонићевом медаљону особинама наслеђеним од мајке придодаће још и „војничке склоности“.

¹⁵ Драгољуб Јовановић, *Људи, људи...*, стр. 220.

¹⁶ Драгољуб Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 1, стр. 291. Посебно су се на мети критике нашле Јонићеве идеје о политичкој оријентацији заснованој на расним и свесловенским основама, наспрот реалполитичким и економским, што је било у пуној супротности са идејама и акцијама за које се СКА залагала.

његову необуздану амбицију да руководи политичким и друштвеним организацијама, да буде у центру пажње, да учествује у стварању, обликовању и реформисању националне политике и културе, и уопштено – да буде на позицијама моћи. И заиста, тешко је другачије разумети Јонићев политички пут који је водио од Савеза земљорадника, преко Хрватске сељачке странке, Народне одбране, Југословенске акције, ЈНП „Збор“, разлаза са Љотићем и дискретне сарадње са владом ЈРЗ, до колаборације са Немцима и стварања политике потпуног друштвеног и културног преображаја током окупације.¹⁷ Практично све оно што је о Јонићевом нестабилном карактеру и нездравој амбицији написао Драгољуб Јовановић потврдили су бројни други историјски извори, па чак и сам Јонић у својим изјавама датим истражним и судским органима након Другог светског рата.¹⁸

Као Велибору Јонићу, извесну театралност Драгољуб Јовановић приписивао је и Милану Недићу, исправно уочивши његову прикривену жељу за влашћу и означивши га као „једног од највећих глумаца у нашем роду“.¹⁹ Описујући детаље приватног сусрета са генералом у тренутку док је још био на функцији министра војске и морнарице Краљевине Југославије, сликовито је представио Недићеву особину да драматизује говор сензационалистичким одабиром речи, гестова, дикцијом. И заиста, ретки сачувани фонограми Недићевих говора из времена окупације више одају утисак лоше изведене радио-драме, него обраћања нацији једног генерала и председника владе у окупираној земљи.²⁰ Када је реч о председнику тзв. Владе народног спаса, Јовановић је учинио још једну опсервацију, несвакидашњу и смелу за време у коме су писани *Медаљони*: довео је у питање званичну верзију Недићеве смрти (самоубиство), указавши да „тајна његовог понашања, баш као и његово самоубиство у Озни“, остају неразјашњени.²¹

Медаљон новинара Милоша М. Милошевића, једног од Јонићевих блиских сарадника из периода окупације, а иначе Јовановићевог рођака (шурака) и блиског пријатеља још из студентских дана, веран је сведок људ-

¹⁷ О томе детаљно: Љубинка Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944. Судбина инститиуције под окупацијом*, Београд: Архив Србије 2009; Александар Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса Владе Милана Недића*, Београд: ИНИС, 2015, стр. 199–207; 187–395. Поред наведених политичких странака и организација, Јонић је краткотрајно био близак и са Републиканском странком и са Српским културним клубом, али у њима није успео да оствари значајнији утицај и брзо их је напустио.

¹⁸ Упореди: Војни архив (ВА), фонд: Четничка архива (Ча), 269–3–17, Записник о саслушању Велибора Јонића; Историјски архив Београда (ИАБ), фонд: БДС (Заповедник полиције безбедности и службе безбедности), Ј–87; *Документи са суђења Равногорском покрету 10. јуни – 15. јули 1946. године*, приредио Миодраг Зечевић, Београд: СУБНОР Југославије 2001, стр. 1043–1077.

¹⁹ Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. 3, стр. 379–382.

²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=GHB8FDpPjFQ>;

<https://www.youtube.com/watch?v=h-AtOIN7t08>. Приступљено 4. јуна 2019. године.

²¹ Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. 3, стр. 381.

ских слабости којима ни Драгољуб Јовановић није успевао да се одупре.²² Кроз њега се преплићу Јовановићеви описи Милошевићеве плашљиве природе, интелигенције и нежног карактера са једне, и историјске чињенице о његовом активном учешћу у раду пропаганде и шестојануарског и колаборационистичког режима, са друге стране.

Иако је често и политички сарађивао са Јовановићем у оквиру СКА, Милош Милошевић „у демократију, особито парламентарну, никада није ни веровао“;²³ и своје политичко ангажовање редовно је везивао за пружање пропагандних услуга династији Карађорђевић и владама које су постављали краљ Александар и кнез Павле. Не прекидајући пријатељства са многим личностима ондашње левице, био је секретар Југословенске акције и један од најактивнијих сарадника и уредника про-режимских политичких листова. Свакако највећи Милошевићев грех било је уређивање из сенке режимског, колаборационистичког листа *Српски народ*, кога је званично као уредник потписивао министар просвете Јонић, а који је био једно од најснажнијих пропагандних оружја Недићеве владе.²⁴ Немавши храбрости да се суочи са одговорношћу за свој рад под окупацијом, Милошевић је извршио самоубиство по ослобођењу Србије, у новембру 1944. године.

Готово да је дирљиво до које мере Драгољуб Јовановић у политичком медаљону Милоша Милошевића настоји да оправда и релативизује његова дела и одговорност, иста она дела за које је многе друге (поменимо само Ђорђа Перића, Момира Николића, Станислава Кракова и Велибора Јонића) жестоко жигосао као фашисте и издајнике. Иако је истицао своје неслагање са Милошевићевим радом у време окупације али и његовим памфлетима и жестоким кампањама против политичких неистомишљеника краља Александра крајем двадесетих и почетком тридесетих година, Јовановић је истицао његов „морал“, тј. тобожње настојање „да увек треба да се чује и други глас“, те „његову топлу и стидљиву хуманост [...] пред којом су падале све идеолошке замерке“. Повремено прелазећи у још већу контрадикторност, Драгољуб Јовановић је ламентирао над „Мишом Милошевићем који је даноноћно црнчио“ у колаборационистичком недељнику *Српски народ*, као да је било речи о морално исправном и друштвено корисном раду, док је његов формални уредник Велибор Јонић „за сваки број давао кратак парадни чланак“.²⁵ Иначе пословично критичан према јавној речи идеолошких неистомишљеника

²² Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. 1, стр. 252–257.

²³ Исто, стр. 255.

²⁴ О листу *Српски народ* и улози Милоша Милошевића у његовом уређивању и издавању детаљно: Александар Стојановић (приредио), *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944*, Београд: Филип Вишњић, 2015, стр. 84–86.

²⁵ Драгољуб Јовановић, *Људи, људи...*, стр. 222. Ово није био једини ламент над „црњчењем“ Милоша Милошевића: у медаљону Ђорђа Перића на исти начин окарактерисан је Милошевићев ангажман у новинској агенцији „Авала“ током тридесетих година прошлог века (Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. 1, стр. 305).

Драгољуб Јовановић пропустио је прилику да напише бар неколико редова о карактеру листа за чије је излагање његов рођак уистину био један од најзаслужнијих, а који је највећим делом свог садржаја био екстремно националистички, антисемитски, антидемократски и антикомунистички.

Међу српским десничарима југословенске националне оријентације било је још оних према којима је постојала слабост, а први међу њима био је Владислав Влада Стакић, Јовановићев друг из студентских дана у Француској. Стакић, преводаца дела Шарла Мораса и човек који је годинама служио за поверљиву дипломатску комуникацију са фашистичком Италијом, такође је био поштеђен осуда и покуда. Није се нашао на удару критике иако је присно сарађивао са Јовановићу мрским Момиром Николићем и Ђорђем Перићем, био веома активан у Југословенској акцији и низу међуратних десничарских организација и листова. Јовановић је одабирао да у њему види искреног, убеђеног монархисту, а у погледу поверљивих дипломатских мисија и тајних посета горфу Ђану а потом и самом Дучеу изрекао је увереност да је Стакић „ради за добро земље“.²⁶ Можда је овакав однос происходио из једног блиског пријатељства зачетог још у младићком добу, али је вероватније последица чињенице да је Стакић издашно помагао Јовановића и његове најближе у тешким тренуцима након Другог светског рата, шаљући пакете и редовне новчане уплате које су, према његовим речима записаним у *Политичким усвојенима*, чиниле „основицу материјалног живота“ породице Драгољуба Јовановића.²⁷

Са становишта историографије посебну вредност имају Јовановићеве описи припадника оне генерације чији је и сам био изданак, а нарочито једне групе амбициозних појединаца који су, одмах након школовања у европским универзитетским центрима, похрлили назад у домовину маштајући о високим положајима и политичкој моћи. И у *Политичким усвојенима* и у *Медаљонима* многа места посвећена су управо овим људима, њиховој горљивој амбицији да преузму полуге власти и оставе траг у националној историји. У највећем броју случајева, њихови реални домети били су далеко скромнији од амбиција а стваран учинак у политичком и јавном животу тешко би се могао описати као вредан и иоле трајан.

Тешко је наћи бољи пример нереалне младалачке амбиције од правника Момира Николића, који је са непуне 23 године сматрао да би требало да изврши самоубиство уколико до 28. не постане министар.²⁸ У школској клупи коју је делио са Јовановићем био је горљиви социјалиста, знатно

²⁶ Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. 1, стр. 264.

²⁷ Драгољуб Јовановић, *Политичке усвојене*, књ. 11, Београд: Култура – Архив Југославије, 1998, стр. 306.

²⁸ Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. 1, Београд: Службени гласник, 2008, стр. 135. Јовановић је изванредно илустровао Николићеву препотентност која је често прелазила и границу ароганције, наводећи пример његових подсетница (визит-карти), на којима није писало ништа осим имена и презимена.

жустрији и острашћенији од самог Драгољуба. За време студија, подстакнут издашном државном стипендијом и наклоношћу коју су му исказивале припаднице виших слојева француског друштва, заузео је прагматичнију политичку линију („водиље за будућност: југословенство, национализам и антисоцијализам“) и решио да буде гласноговорник власти. Према Јовановићевим сведочењима, идеолошке разлике и „рђав глас“ о Николићевом карактеру који је до њега стижао окончали су једно некада присно пријатељство, мада до неког личног сукоба међу њима никада није дошло. Када је Јовановић решио да настави своје школовање у Француској Николић се већ вратио у земљу и почео да ужурбано гради своју политичку каријеру. Након краћег периода наглих промена идеолошке оријентације²⁹ скрасио се и покренуо *Полијички љасник*, прорежимски лист близак Двору, који је издавао заједно са Ђорђем Перићем, још једним „јунаком“ Јовановићевих мемоарских списа. Никада није успео да постане министар; до 1941. најчешће се налазио у близини високих политичких кругова, али му је увек недостајало мало да буде њихов део, рат и револуција свели су његов делокруг активности на адвокатуру, али му је Јовановић барем одао почаст за ревност и професионалност у обављању те, у условима политичке репресије и револуције, незахвалне делатности.³⁰

Ако је Драгољуб Јовановић у Николићу проналазио још понешто сем нездраве амбиције и самољубља, у случају Ђорђа Перића слика је била знатно компактнија: „Интелигентан и покварен Србин из Далмације“, који се још као студент у Паризу „који ништа није учио“ бавио шпијунажом и сплеткарењем.³¹ Перић, салонски десничар, пропагандиста и сарадник окупатора у Другом светском рату, био једна од ретких личности о којима је Јовановић писао са нескривеним презиром и без имало афирмативног садржаја. Кроз краћу биографску форму али и дуг низ појединачних слушајева он је приказан као оличење декаденције своје генерације, неталантован и лењ појединац који није презао ни од чега у настојању да се успне

²⁹ „Чим је стигао у земљу бацио се на јавни рад. Чуло се да је летео и лево и десно. Кажу да је био једно за другим: комунист, републиканац, радикал“ (Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. 1, стр. 136).

³⁰ Момир Николић приправнички стаж у адвокатури одрадио је у адвокатским канцеларијама Драгише Васића и Младена Жујовића, касније утицајних личности у покрету генерала Драже Михаиловића. Будући да није и сам учествовао у рату нити се компромитовао, нове власти дозволиле су му да настави да се бави адвокатуром и након рата. У условима револуционарног врења након 1945. бранио је „народне“ и „класне“ непријатеље, због чега је и физички нападан од скојеваца. Упркос њиховим неслагањима, Драгољуб Јовановић записао је да је најозбиљније разматрао да управо од Николића затражи да му буде бранилац пред судом 1947. године (Исто, стр. 137).

³¹ Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. 1, стр. 305–307. У медаљону који му је посветио, Јовановић је поставио и питање Перићевог верског конвертитства, суштинско га индикујући чињеницом да се потоњи лако одрицао лојалности политичким покретима али и страним обавештајним агентурама са којима је сарађивао, те да није било сигурно да ли је у Београд из Далмације дошао „већ као православац, или је из рачуна напустио католичанство“.

на друштвеној лествици и буде близак круговима власти. У том циљу практично све је било дозвољено, све скрупуле одбачене су у страну, идеје, политички покрети али и људи су имали само вредност одређену корисношћу истих за личну афирмацију Перића у одређеном историјском тренутку. Најчешће се служио интригом и денунцијацијама, усмереним како против ривала и неистомишљеника тако и против блиских сарадника. Јовановић је у својим *Медаљонима* најнепосредније оптужио Перића за обавештајни рад у корист фашистичке Италије и нацистичке Немачке, што је бар делимично потврђено немачким обавештајним изворима, али је такође оставио могућност да је сналажљиви и превртљиви пропагандиста истовремено радио и за Енглезе или Американце, посебно узимајући у обзир чињеницу да није изручен новим југословенским властима након 1945. године.³²

Сличан несклад између амбиција и могућности Јовановић је проналазио и у Дамњану Дачи Ковачевићу, великом мистиком и књижевнику увереном у будућност словенске расе, а заправо прилично неуспешном и лично несретном стоматологу.³³ Од других десничарски оријентисаних уметника и колаборациониста из времена окупације 1941–1944. године издвајао се уверењем да има способност да комуницира са духовима преминулих историјских великана, у шта је, по Јовановићевом сећању, успевао да убеди „чак и неке трезвене људе“. Опис Ковачевићевог живота и потпуне одвојености од реалности драгоцен су прилог разумевању једне епохе: Други светски рат и бројни ломови који су га пратили стварали су могућност да чак и такви фантасти и људи промашених живота бар за тренутак загосподаре јавном и политичком сценом и покушају да наметну своје идеје и ирационална уверења као основ националне и државне политике.

У целини сагледана, мемоарска и историографска заоставштина Драгољуба Јовановића од велике је важности за разумевање и проучавање политичке историје Србије и Југославије, како у међуратном периоду тако и за време окупације у Другом светском рату, али и првим послератним

³² Упореди: *Немачка обавештајна служба*, књ. VIII, Београд 1956, док. бр. 267, стр. 805 и Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. 1, стр. 307. Наведена немачка документа обавештајног порекла наводила су Перића као италијанског или бившег италијанског шпијуна.

³³ Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. 4, Београд: Службени гласник 2008, стр. 259–261. Несклад између амбиција и могућности у случају Дамњана Ковачевића Драгољуб Јовановић описао је већ у првој реченици медаљона који му је посветио: „Дача Ковачевић је био сувише амбициозан да би се корисно послужио интелигенцијом која му је дата“. Окарактерисао га је и као „човека тромог тела и живе маште, сањалицу и визионара“. Јовановић није пропустио да примети ни чињеницу да је Ковачевић, након одслужења казне, емигрирао у САД, „међу труле Западњаке, које је толико нападао целог века, заступајући нашу самосвојну, младу, словенску културу“. Он ни изблиза није био једини који је то учинио: и други идеолози „духовне оријентације“ и српске/југословенске „расе и културног типа“, попут Владимира Велмар Јанковића и низа Збораша (Ратко Парезанин, др Димитрије Најдановић, др Ђоко Слијепчевић, Боро Карапанџић, да поменемо само најпознатије), значајан део свог века провели су живећи и радећи на простору чију су културу, материјалистичко схватање света и друштвено уређење толико критиковали и презирали у међуратном периоду.

годинама. Његова најзначајнија и најволуминознија дела: *Полиитичке усйомене* и *Медаљони* у том погледу представљају истовремено и вредно извориште многих сазнања о политичарима и јавним личностима Јовановићеве епохе и вишетомну историју једног друштва у трајању од готово пола века. Развијена акрибија и ерудиција, изванредна информисаност и могућност праћења сложених историјских процеса и појава, као и лична познанства са највећим бројем личности о којима је писао, учинили су поменута дела Драгољуба Јовановића практично незаобилазном станицом при било каквом целовитијем проучавању српске и југословенске политичке историје.

Поредећи Јовановићеве записе о истакнутим десничарима и историјске изворе другог порекла, било да је реч о архивској грађи, штампи или дневничко-мемоарским делима савременика, нужно долазимо до закључка да су његова запажања, оцене и изнете чињенице у највећем броју случајева у пуном сагласју са закључцима до којих се може доћи хеуристичким проучавањем прошлости. Премда често циник и склон заједљивом коментару, Јовановић ни највећим политичким противницима није одузимао неспорне заслуге нити увећавао њихову кривицу или негативне особине. Мањак објективности и дистанцираности уочљив је само у неколико случајева његових блиских пријатеља и рођака, као и оних личности који су услугама у тешким временима и ситуацијама задужили било њега самог или његову породицу. Најрепрезентативнији примери ове врсте свакако су медаљони Милоша М. Милошевића и Владе Стакића, мада они нису једини.

Сећајући се личности српске и југословенске деснице, Драгољуб Јовановић свесно је правио разлику између оних који су веровали у идеје, па макар због њих чинили грешке и злочине, и оних који су се у политичком животу водили интересима. Био је спремнији да разуме и опрости онима који су грешили из идеје и уверења; за каријеристе и политичке камелеоне имао је знатно мање симпатија, чак и када са радило о људима који су оставили изванредан траг у историји и култури. Драгољуб Јовановић изванредно је раскринкао читаву једну генерацију десничара, тобожњих националиста и великих родољуба, који су заправо били вођени неразумном амбицијом и жељама да се докопају моћи, власти и богатства. Управо су такви, попут Јонића, Перића, Прокића и Ковачевића, најпре и ступали у колаборацију током Другог светског рата, сматрајући да је бар под окупацијом дошло време да заузму централна места на политичкој сцени. Иза великих идеја о нацији, раси, култури, задружној држави и духовној оријентацији најчешће се крила потреба фрустрираних за лично афирмацијом. Историјски извори различите провенијенције највећим делом су потврдили оно што је о овој групи десничара у својим *Медаљонима* и *Полиитичким усйоменама* изнео Драгољуб Јовановић. Његово мемоарско дело обојило је обресе њихових историјских ликова, исцртаних архивским документима и другим сведочењима савременика. У томе се, барем једним делом, огледа велики допринос који је Драгољуб Јовановић дао српској и југословенској историографији.

DRAGOLJUB JOVANOVIĆ AND THE POLITICAL RIGHT-WING
OF SERBIAN AND YUGOSLAV NATIONAL ORIENTATION

ALEKSANDAR STOJANOVIĆ

The Institute for Recent History of Serbia

Dragoljub Jovanović was an active politician for more than three decades, being one of the authentic and most consistent political left-wing leaders. He spent many years fighting the political right-wing, Serbian and Yugoslav national oriented alike, meeting in person almost every significant leader in political arena. In his memoir works, *Political Memories* and *Medallions*, Jovanović often reflected on political right-wing and its leaders. Although writing from the ideological and political rival's perspective, his reflections are precious, complex and nuanced. Reliability of those has been confirmed in greatest number of cases by comparative analysis and confrontation with archival records and contemporaries' memoirs and diaries. This paper analyses Dragoljub Jovanović's writings on several important right-wing political leaders, who distinguished themselves in Kingdom of SCS/Yugoslavia political life and collaboration during the WW2 occupation of Serbia. Each of personalities has been chosen to present a good case study, valuable for understanding of political processes in Yugoslavia 1918–1945, but also for studying character and personal motives influence on political events.

Keywords: Dragoljub Jovanović, political right-wing, Medallions, Political memories, Dimitrije Ljotić, Velibor Jonić, Lazar Prokić, Vladislav Stakić, Miloš M. Milošević